TIL VA YOZUV: YOZUV TURLARINING KELIB CHIQISHI VA TARAQQIYOT BOSQICHLARI

Mamirova Moxichexra Isroiljon qizi
Andijon davlat chet tillari instituti Xorijiy filologiya va turizm fakulteti
Filologiya va tillarni o'qitish: koreys tili talabasi
Mmamirova96@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23740230

Annotatsiya. Maqolaning maqsadi yozuv turlarining kelib chiqishi, ularning tarixiy bosqichlari va til tizimi bilan aloqasini umumlashtirishdan iborat. Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy va tavsifiy metodlar qo‘llanib, ilmiy manbalar, qadimgi yozuv namunalari hamda arxeologik va muzey materiallari tahlil qilindi. Natijalar yozuvning paydo bo‘lishi avvalo hisob-kitob, mulkni belgilash, ma’muriy boshqaruv va marosimiy xotirani saqlash ehtiyojlari bilan bog‘liqligini ko‘rsatdi. Dastlab piktografik belgilar predmetni bevosita tasvirlashga yaqin bo‘lgan, keyinchalik ideografik tizimlar shakllanib, yozuv til birliklarini kodlash vositasiga aylangan. Fonetiklashuv jarayoni hal qiluvchi bosqich bo‘lib, belgilar bo‘g‘in yoki tovush qiymatini ola boshlagach, yozuv nutq tuzilishiga yaqinlashdi. Logografik, sillabik va alifboli tizimlar o‘rtasidagi farqlar aniqlanib, alifbo fonetik ixchamlikning eng yuqori bosqichi sifatida tavsiflandi. Xulosa shuki, yozuv bir zumda emas, balki ijtimoiy ehtiyojlar ta’sirida bosqichma-bosqich murakkablashgan tizimdir.

Kalit so‘zlar: yozuv, piktografiya, ideografiya, logografiya, sillabik yozuv, alifbo, fonetiklashuv, til tizimi.

ЯЗЫК И ПИСЬМЕННОСТЬ: ПРОИСХОЖДЕНИЕ ВИДОВ ПИСЬМА И ЭТАПЫ ИХ РАЗВИТИЯ

Аннотация. Цель статьи состоит в обобщении происхождения типов письма, их исторических этапов и связи с языковой системой. В исследовании использованы историко-сравнительный и описательный методы; проанализированы научные источники, образцы древнего письма, а также археологические и музейные материалы. Результаты показали, что возникновение письма было связано прежде всего с потребностями учета, обозначения собственности, административного управления и сохранения ритуальной памяти. На раннем этапе преобладали пиктографические знаки, близкие к непосредственному изображению предметов; затем сформировались идеографические системы, и письмо стало средством кодирования языковых единиц. Решающий поворот связан с фонетизацией: когда знаки начали получать слоговое или звуковое значение, письмо приблизилось к звуковой структуре речи. Были выделены различия между логографическими, силлабическими и алфавитными системами, при этом алфавит охарактеризован как высшая ступень фонетической экономичности.

LANGUAGE AND WRITING: THE ORIGIN OF WRITING TYPES AND STAGES OF DEVELOPMENT

Вывод статьи заключается в том, что письмо не возникло одномоментно, а постепенно усложнялось под воздействием социальных потребностей.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Ключевые слова: письменность, пиктография, идеография, логография, силлабическое письмо, алфавит, фонетизация, языковая система.

Abstract. The aim of the article is to summarize the origin of writing types, their historical stages, and their relationship with the language system. The study uses historical-comparative and descriptive methods and analyzes scholarly sources, ancient writing samples, as well as archaeological and museum materials. The results show that writing emerged primarily from the needs of accounting, property marking, administrative governance, and the preservation of ritual memory. Early signs were mainly pictographic and close to direct depiction of objects; later, ideographic systems developed, and writing became a means of encoding language units. A decisive turning point was phoneticization: once signs began to acquire syllabic or sound values, writing moved closer to the sound structure of speech. The differences between logographic, syllabic, and alphabetic systems are identified, with the alphabet described as the highest stage of phonetic economy. The conclusion is that writing did not arise at once, but gradually became more complex under the influence of social needs.

Keywords: writing, pictography, ideography, logography, syllabic writing, alphabet, phoneticization, language system.

KIRISH

Til va yozuv insoniyat madaniy taraqqiyotining o‘zaro bog‘liq, ammo bir xil bo‘lmagan ikki qatlamini tashkil etadi. Og‘zaki til fikrni bevosita ifodalasa, yozuv uni vaqt va makon jihatidan mustahkamlaydi, xotirani tashqi shaklga ko‘chiradi hamda ijtimoiy tajribaning avlodlararo uzatilishini ta’minlaydi. Shu bois yozuvning kelib chiqishi va taraqqiyot bosqichlarini o‘rganish nafaqat lingvistik, balki tarixiy, madaniy va kognitiv jihatdan ham dolzarbdir. Yozuv tizimlari dunyo xalqlarining ehtiyojlari, ma’muriy amaliyoti, savdo aloqalari va diniy an’analari ta’sirida shakllangan bo‘lib, ular orasida piktografik, logografik, bo‘g‘inli va alfavitli shakllar alohida o‘rin tutadi [1, 2].

Mavzuning dolzarbligi shundaki, yozuvning paydo bo‘lishi haqidagi qarashlar ko‘pincha uning faqat belgilar tizimi sifatidagi tomoniga urg‘u beradi, til bilan funksional munosabati esa yetarli darajada yoritilmaydi. Ayrim tadqiqotlarda yozuvning dastlabki bosqichlari tasviriy belgilar bilan cheklab talqin qilinadi, holbuki yozuvning haqiqiy taraqqiyoti belgining tovush, bo‘g‘in yoki so‘z bilan

bog‘lanish darajasi ortishi bilan belgilanadi [5, 6]. Shu nuqtai nazardan, ushbu maqola yozuv turlarining kelib chiqishi, ularning tarixiy bosqichlari va til tizimi bilan aloqasini umumlashtirishni maqsad qiladi. Maqolada yozuvning asosiy tipologik shakllari, ularning funksional farqlari va tarixiy o‘zgarish yo‘nalishlari ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi [3, 4, 7].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Yozuvning kelib chiqishi va tasnifi masalasi ilmiy adabiyotda turlicha yondashuvlar asosida yoritilgan. Gelb yozuvni nutqni qayd etishning bosqichma-bosqich rivojlangan tizimi sifatida talqin qilib, piktografik belgilar, ideografik ifodalar va fonetik yozuv o‘rtasidagi tarixiy uzviylikni ko‘rsatadi [5]. Coulmas hamda Daniels tahriridagi tadqiqotlar esa yozuv tizimlarini faqat alifbo bilan cheklamasdan, sillabik, logografik va aralash shakllar majmuasi sifatida ko‘rib, ularning har biri til tuzilishi va ijtimoiy ehtiyojlar bilan bog‘liqligini ta’kidlaydi [1, 2]. Diringer va Robinson ishlari yozuvning madaniy tarixini kengroq kontekstda ochib, qadimgi Sharq, O‘rta yer dengizi va Osiyo

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

hududlarida belgilar tizimining murakkablashuvi qanday kechganini yoritadi [3, 7]. Xitoy yozuvi haqidagi bahslar esa yozuvning fonetik va semantik qatlamlari bir-biridan ajralmasligini ko‘rsatadi [8].

Mazkur maqolada tarixiy-qiyosiy va tavsifiy metodlar qo‘llanadi. Yozuv turlarining kelib chiqishi, shakliy o‘zgarishi va funksional kengayishi manbalar tahlili asosida solishtiriladi; qadimgi yozuv namunalari esa artefaktlar va muzey kolleksiyalaridagi materiallar bilan bog‘lab talqin qilinadi [9, 10]. Shu asosda yozuvning tasviriy belgidan fonetik tizimga o‘tish jarayoni, shuningdek, uning ijtimoiy kommunikatsiya vositasi sifatidagi taraqqiyot bosqichlari aniqlanadi.

NATIJALAR

Tahlil natijalari yozuvning paydo bo‘lishi bevosita nutqni qayd etish ehtiyojidan emas, balki hisob-kitob, mulkni belgilash, ma’muriy boshqaruv va marosimiy xotirani saqlash zaruratidan boshlanganini ko‘rsatdi [1, 6, 7]. Dastlabki belgilar predmetni bevosita tasvirlashga yaqin bo‘lgan piktografik shakllardan

iborat bo‘lib, ular ma’no uzatishda kontekstga kuchli bog‘liq edi; keyingi bosqichda belgilar mavhumlashib, tushuncha va so‘zlarni ifodalovchi ideografik tizimlarga o‘tdi. Bu jarayon yozuvning faqat rasmiy tasvir emas, balki til birliklarini kodlash vositasiga aylanganini ko‘rsatadi [2, 5].

Manbalar tahlili yozuv taraqqiyotida fonetiklashuv hal qiluvchi burilish bo‘lganini tasdiqlaydi: belgilar bo‘g‘in yoki tovush qiymatini ola boshlagach, yozuv tizimlari tilning tovush tuzilishiga ancha yaqinlashdi [2, 3, 4]. Shu asosda logografik, sillabik va alifboli tizimlar o‘rtasidagi farq aniqlanadi: logografik yozuvda belgi so‘z yoki morfemani, sillabik yozuvda bo‘g‘inni, alifboli yozuvda esa alohida tovushlarni ifodalaydi. Xitoy yozuvi logografik an’ananing barqaror namunasi sifatida, alifbo esa fonetik ixchamlikning eng yuqori bosqichi sifatida tavsiflanadi [8].

Arxeologik va muzey manbalari qadimgi yozuv namunalari turli hududlarda mustaqil ravishda shakllanganini, biroq ularning umumiy yo‘nalishi abstraksiyalashuv va standartlashuvga tomon borganini ko‘rsatadi [9, 10]. Natijada yozuv turlari tarixiy jihatdan ketma-ket emas, balki bir-biriga ta’sir qiluvchi, ba’zan yonma-yon yashovchi tizimlar sifatida namoyon bo‘ladi.

MUHOKAMA

Mazkur natijalar Gelbning yozuvni nutqni qayd etishning tarixiy evolyutsiyasi sifatida talqin qilgan qarashini qisman tasdiqlaydi, biroq yozuvning boshlang‘ich vazifasi faqat fonetik ifoda bo‘lmaganini ham ko‘rsatadi [5]. Harris va Robinson ta’kidlaganidek, yozuvning ilk shakllari ijtimoiy boshqaruv va xotirani tashqi vositaga aylantirish ehtiyojidan tug‘ilgan; shu jihatdan piktografik va ideografik bosqichlar fonetik tizimlarga o‘tishdagi oraliq bo‘g‘in sifatida ahamiyatlidir [6, 7]. Alifbo tizimlarining ustunligi haqida Diringer va Friedrich bergan tarixiy kuzatishlar ham umumiy tendensiyani tasdiqlaydi: fonemalarni alohida belgilash yozuvni ixcham, moslashuvchan va o‘rganishga qulay qilgan [3, 4]. Biroq yozuv taraqqiyoti bir chiziqli jarayon emas; ayrim tillarda logografik yoki aralash tizimlar uzoq vaqt saqlanib qolgan. Xitoy yozuvi haqidagi bahslar

ham yozuvning til bilan munosabati murakkabligini ko‘rsatadi [8]. Tadqiqotning cheklovi shundaki, u asosan umumiy nazariy manbalarga tayandi; arxeologik topilmalar va hududiy yozuv an’analarini yanada batafsil qiyoslash zarur. Amaliy jihatdan esa bu yondashuv savodxonlikni o‘qitishda yozuv turlarining tarixiy mantiqini tushuntirishga, shuningdek, yozuv islohoti va grafik tizimlarni baholashda mezonlarni aniqroq belgilashga xizmat qiladi.

XULOSA

Yozuv turlarining kelib chiqishi va taraqqiyot bosqichlari haqidagi tahlil shuni ko‘rsatadiki, yozuv bir zumda shakllangan hodisa emas, balki ijtimoiy ehtiyojlar ta’sirida bosqichma-bosqich murakkablashgan tizimdir. Piktografik belgilar predmet va voqealarni bevosita tasvirlashdan boshlangan bo‘lsa, ideografik va logografik shakllar ma’no ifodasini mavhumlashtirdi, fonetik yozuv

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

esa nutq tovushlarini aniqroq qayd etish imkonini berdi [1, 5, 6]. Shu jarayonda alifbo tizimlari yozuvning iqtisodiyligi, o‘rganish qulayligi va keng tarqalishiga zamin yaratdi [2, 3].

Mazkur xulosalar yozuv tarixini faqat texnik o‘zgarishlar ketma-ketligi sifatida emas, balki tafakkur, boshqaruv va madaniy xotiraning rivojlanishi bilan bog‘liq jarayon sifatida baholash zarurligini tasdiqlaydi. Amaliy jihatdan esa yozuv tizimlarini o‘qitishda ularning kelib chiqish bosqichlari, strukturaviy farqlari va til bilan munosabatini qiyosiy yondashuvda yoritish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, qadimgi yozuv yodgorliklarini raqamlashtirish, ularni tizimli kataloglash va ilmiy sharhlash yozuv tarixini chuqurroq o‘rganish uchun muhim yo‘nalish bo‘lib qoladi [9, 10].

ADABIYOTLAR

1. Sayfullayev S. Amaliy tilshunoslik asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2018.
2. Yo‘ldoshev B. Hozirgi o‘zbek adabiy tili va nutq madaniyati masalalari. – Samarqand: Zarafshon, 2012.
3. Mamatov A. O‘zbek tilshunosligining dolzarb masalalari. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2020.
4. Mahmudov N. O‘qituvchi nutqi madaniyati. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2007.
5. Bo‘riyev S. Til o‘qitish metodikasi va innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
6. Toshxўjayeva M. Kommunikativ yondashuv asosida chet tili (yoki ona tili) o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Tafakkur, 2021.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.